

Advies RIVM: verkiezingen met inachtneming van COVID-19

30 juli 2020

Aanleiding

Het RIVM heeft dit advies opgesteld op verzoek van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties (BZK) in verband met de komende verkiezingen in november 2020 (herindelingsverkiezingen vanwege de samenvoeging van de gemeenten Delftzijl, Appingedam en Loppersum en de splitsing van de gemeente Haaren) en maart 2021 (Tweede Kamerverkiezing). Het advies richt zich op de kaders voor de inrichting van de stemlokalen en de bescherming van kiezers, stembureauleden en tellers. Gelet op de onzekerheid met betrekking tot de verspreiding van het nieuwe coronavirus acht het RIVM het verstandig nu al rekening te houden met een aantal maatregelen om besmettingen en verspreiding tijdens het organiseren en houden van de verkiezingen te voorkomen. Mogelijkerwijs kunnen de betreffende maatregelen zoals hier geformuleerd te zijner tijd worden afgeschaald.

Het advies gaat in op de concrete maatregelen die vanuit de bestrijding van infectieziekten, specifiek de bestrijding van het nieuwe coronavirus (SARS-CoV-2), nodig zijn om op een veilige manier deze verkiezingen te organiseren. De maatregelen en adviezen zijn specifiek gericht op het voorkómen van besmettingen en verspreiding van het nieuwe coronavirus. Op deze manier kunnen mensen veilig hun stem uitbrengen en kunnen vrijwilligers veilig werken. Bij het opstellen van dit advies is uitgegaan van de huidige wetenschappelijke inzichten t.a.v. het nieuwe coronavirus (SARS-CoV-2) en de ziekte COVID-19. Daarnaast is uitgegaan van de in Nederland geldende maatregelen vanuit de Rijksoverheid (<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/nederlandse-maatregelen-tegen-het-coronavirus/gezondheidsadviezen>). Uitgangspunten zoals anderhalve meter afstand houden, hygiënemaatregelen en de gezondheidscheck vormen de basis van dit advies. Deze uitgangspunten sluiten aan bij de basisregels die voor iedereen in Nederland gelden.

Basisregels voor iedereen:

Voor iedereen in Nederland gelden de volgende maatregelen vanuit de Rijksoverheid:

- Blijf bij klachten thuis en laat u testen;
  - Klachten die kunnen wijzen op corona zijn neusverkoudheid, loopneus, niezen, keelpijn, hoesten, plotseling verlies van reuk of smaak (zonder neusverstopping), verhoging, koorts en benauwdheid.
  - Laat u testen als u 1 of meerdere van deze klachten heeft. Blijf thuis tot de uitslag van de test bekend is. Als u koorts heeft of benauwd bent, dan blijven ook uw huisgenoten

RIVM

A. van Leeuwenhoeklaan 9
3721 MA Bilthoven
Postbus 1
3720 BA Bilthoven
www.rivm.nl

T 030 274 70 00
lci@rivm.nl

- thuis tot de uitslag van de test bekend is. Hebben uw huisgenoten ook klachten? Dan laten zij zich ook testen.
- Als uit uw test blijkt dat u op dit moment geen corona heeft, mogen u en uw huisgenoten weer naar buiten. U kunt zelf ook weer naar buiten en aan het werk, tenzij u daar te ziek voor bent.
  - Als uit uw test blijkt dat u wel corona heeft, blijven u en uw huisgenoten thuis. U hoort van de GGD wat u en de mensen om u heen moeten doen.
  - Houd anderhalve meter afstand van anderen
    - Mensen die tot één huishouden behoren, hoeven geen anderhalve meter afstand te bewaren. Ook uitgezonderd is het ondersteunen van hulpbehoevenden, zoals het duwen van een rolstoel;
  - Hygiënemaatregelen
    - Was vaak uw handen;
    - 20 seconden lang met water en zeep, daarna handen goed drogen.
    - Voordat u naar buiten gaat, als u weer thuiskomt, als u uw neus heeft gesnoten, en natuurlijk voor het eten en nadat u naar de wc bent geweest.
    - Hoest en nies in de binnenkant van uw elleboog.
    - Gebruik papieren zakdoekjes om uw neus te snuiten en gooi deze daarna weg. Was daarna uw handen.
    - Schud geen handen.

De regels voor 'binnen':

De volgende regels vanuit de Rijksoverheid gelden voor binnenruimtes waar mensen zich vooral doorheen bewegen:

- In binnenruimtes met een doorstroom van bezoekers, zoals in een stembureau, geldt geen maximaal aantal personen. Wel dienen beheerders maatregelen te nemen om ervoor te zorgen dat iedereen anderhalve meter afstand kan houden.

Advisering maatregelen

De volgende maatregelen worden voor stembureaus geadviseerd om strikt op te volgen:

1. Afstand houden en doorstroming

Borg dat iedereen anderhalve meter afstand (2 armlengtes) van elkaar kan houden.

Uitzonderingen:

- Personen die tot één huishouden/gezin behoren hoeven onderling geen anderhalve meter afstand te houden;
- Contact tussen hulpbehoevenden en hun begeleiders.

Maatregelen om te zorgen dat iedereen (d.w.z. kiezers, stembureauleden en tellers) anderhalve meter afstand van elkaar kunnen houden en voor het beheersen van de bezoekersstroom:

- Attendeer iedereen erop om afstand van elkaar te houden. Herhaal deze boodschap op meerdere plekken, zoals bij het betreden van het stembureau.
- Plaats tafels en stoelen in het stemlokaal en de ruimte waar geteld wordt zodanig dat stembureauleden en tellers zich strikt aan anderhalve meter onderlinge afstand kunnen houden. Zorg dat er voldoende afstand is tussen de zitplaatsen.
- Richt het stemlokaal zodanig in dat kiezers zich strikt aan anderhalve meter onderlinge afstand kunnen houden.
  - Maak vaste looproutes en geef dit duidelijk aan. Richt looproutes zo in dat mensen elkaar in verschillende looprichtingen op anderhalve meter afstand kunnen passeren. Of maak er eenrichtingsverkeer van. Gebruik eventueel verschillende in- en uitgangen.
  - Markeer de anderhalve meter afstand in de wachtruimte/rij.
  - Laat bezoekers buiten wachten (met anderhalve meter afstand), als bij binnen wachten anderhalve meter afstand houden niet mogelijk is. Attendeer kiezers hierover, zodat ze rekening kunnen houden met de weersomstandigheden.
  - Zorg voor een soepele doorstroming en voorkom opstoppingen door bijvoorbeeld deuren open te zetten.
  - Zorg ervoor dat de looproutes van de kiezers niet interfereren met de eventuele andere gebruikers / aanwezigen van de stembureaolocatie. Zorg ervoor dat iedereen zich strikt aan de anderhalve meter onderlinge afstand kan houden.
- Richt het stemlokaal zodanig in dat stembureauleden en kiezers zich strikt aan anderhalve meter onderlinge afstand kunnen houden.
  - Houd het contact zo beperkt mogelijk.
  - Bevestig een fysieke (kunststof)barrière (kuchscherm) op de tafel van het stembureau, wanneer de anderhalve meter afstand tussen stembureauleden en kiezers niet mogelijk is. Over de inzet van dergelijke barrières tegen besmettingen en verspreiding van het nieuwe coronavirus is vanuit wetenschappelijk onderzoek nog weinig bekend. De schermen zullen een preventief effect hebben voor druppelinfectie, mits de schermen goed zijn opgesteld en bezoekers niet boven het scherm uit komen.
- Train en begeleid stembureauleden op de maatregelen en adviezen en het toezien op het onderling anderhalve meter afstand houden.
- Beperk het aantal personen in de toiletruimtes voor de stembureauleden/tellers. Laat de vrijwilligers wachten met anderhalve meter afstand.

2. Hygiënemaatregelen

Voor openbare ruimtes is er vanuit het RIVM een Algemene hygiënerichtlijn (<https://www.rivm.nl/hygienerichtlijnen/algemeen>). De punten hieronder zijn aanvullende maatregelen en adviezen vanwege het nieuwe coronavirus:

- Laat iedereen de hygiënemaatregelen nauwkeurig opvolgen.
- In alle stembureaus dienen kiezers er nadrukkelijk op gewezen te worden de maatregelen goed op te volgen en dient men naast het potlood en stembiljet zo min mogelijk aan te raken.
- Communiceer op meerdere plekken de algemene hygiëneadviezen.
- Zorg dat kiezers bij aankomst én vertrek hun handen desinfecteren met een toegelaten handdesinfectiemiddel. Hiervoor moet gelegenheid zijn bij het stemlokaal zelf. Meer informatie over toegelaten desinfectiemiddelen is hier te lezen: <https://www.ctgb.nl/onderwerpen/coronavirus---desinfectie/vragen-antwoord/op-letten-bij-handdesinfectie>.
- Als er een handenwasgelegenheid is, zorg dan dat stembureauleden en tellers hier regelmatig hun handen kunnen wassen met water en zeep. In ieder geval bij aankomst en vertrek, na het snuiten van de neus, voor het eten en nadat men gebruik heeft gemaakt van het toilet. Als er geen handenwasgelegenheid is, bied dan een toegelaten handdesinfectiemiddel aan.
- Zorg voor voldoende (hand)zeep en papieren handdoekjes in de toiletten.
- De mal (met koptelefoon) voor blinde en slechtziende kiezers dient na elk gebruik schoongemaakt te worden. Voor het juiste middel en de juiste wijze van schoonmaken moet worden gekeken naar de schoonmaakinstructies van de fabrikant. Indien de fabrikant aangeeft dat het toegestaan is, heeft het de voorkeur te reinigen met warm water en allesreiniger, of kant-en-klare reinigingsdoekjes.
- Maak de potloden, de stembokjes en eventuele andere handcontactpunten die kiezers aanraken (deurklinken etc.) minimaal elk half uur schoon. Deze kunnen worden schoongemaakt met warm water en allesreiniger, of kant-en-klare reinigingsdoekjes. Het is van belang dat er voor elk oppervlak een nieuw doekje wordt gebruikt. Tijdens het schoonmaken wordt het dragen van wegwerphandschoenen geadviseerd. Na het schoonmaken moeten de handschoenen weggegooid worden waarna handhygiëne (handen wassen of desinfecteren) wordt toegepast. Zie voor schoonmaakinstructies ook de algemene hygiënerichtlijn (<https://www.rivm.nl/hygienerichtlijnen/algemeen>).
- De sanitaire voorzieningen die door de vrijwilligers worden gebruikt elk dagdeel (4 uur) schoonmaken. Deze kunnen worden schoongemaakt met warm water en allesreiniger, of kant-en-klare reinigingsdoekjes. Het is van belang dat er voor elk oppervlak een nieuw doekje wordt gebruikt.
- Bij een wisseling van vrijwilligers: maak de tafel, de leuning van de stoel, het scherm en andere handcontactpunten bij de werkplek schoon. Deze kunnen worden schoongemaakt door de

vertrekkende vrijwilliger met warm water en allesreiniger, of kant-en-klare reinigungsdoekjes. Het is van belang dat er voor elk oppervlak een nieuw doekje wordt gebruikt.

- Maak aan het einde van de dag de ruimte goed schoon volgens het reguliere schoonmaakprotocol.
- Zorg dat stembureauleden en tellers over een eigen eetgelegenheid/pauzeruimte/toilet(ten)/omkleedruimte etc. beschikken waar zij afstand kunnen houden en de hygiënemaatregelen kunnen opvolgen.

3. Aantal bezoekers per ruimte

- Bepaal het aantal toe te laten personen in een ruimte, zodat iedereen zich strikt aan de anderhalve meter afstand kan houden. Het kunnen naleven van de anderhalve meter afstand is leidend.
- Geef bezoekers geen toegang tot privéruimtes voor stembureauleden, zoals eetgelegenheid, pauzeruimte en/of toiletten etc.
- Zorg ervoor dat vooraf bekend is hoeveel stembureauleden en tellers aanwezig zijn en leg vast wie wanneer gewerkt heeft.
- Werk zoveel als mogelijk in vaste teams. Als er minder wisseling is in vrijwilligers is de kans op verspreiding van het nieuwe coronavirus kleiner bij onverhoopt a- of presymptomatische vrijwilligers.

4. Gezondheidscheck

Vanuit het perspectief van de infectieziektebestrijding moeten personen die één of meerdere vragen van de gezondheidscheck met ja beantwoorden thuisblijven en iemand anders machtigen om te stemmen.

De vragen van de gezondheidscheck zijn:

- Heb je op dit moment of in de afgelopen 24 uur één of meerdere van deze klachten: hoesten, verkoudheidsklachten, verhoging of koorts, benauwdheid en/of plotseling verlies van reuk of smaak (zonder neusverstopping)?
- Heb je op dit moment een huisgenoot met koorts en/of benauwdheidsklachten?
- Heb je het nieuwe coronavirus en is dit in de afgelopen 7 dagen vastgesteld (in een laboratorium)?
- Heb je een huisgenoot met het nieuwe coronavirus en heb je in de afgelopen 14 dagen contact met hem/haar gehad terwijl hij/zij nog klachten had?
- Ben je in quarantaine omdat je:
  - direct contact had met iemand waarbij het nieuwe coronavirus is vastgesteld?
  - je korter dan 14 dagen geleden uit een land/regio ben teruggekeerd met code oranje of rood?

- Attendeer kiezers ruim voordat de gang wordt gemaakt naar het stemlokaal op de gezondheidscheck. Het moet voor kiezers volledig duidelijk zijn dat als één van de vragen van de gezondheidscheck met ja wordt beantwoord, men thuis moet blijven en men iemand kan machtigen om te stemmen.
- Stuur de gezondheidscheck mee met de stempas, kiezerspas en kandidatenlijst.
- Attendeer kiezers voor het betreden van het stemlokaal wederom op de gezondheidscheck. Waarbij nogmaals duidelijk wordt aangegeven dat indien één van de vragen van de gezondheidscheck met ja wordt beantwoord, men naar huis moet gaan en men iemand kan machtigen om te stemmen. Het (steekproefsgewijs) afnemen van de gezondheidscheck valt te overwegen, mits dit niet leidt tot opstoppingen en daarmee het niet meer strikt kunnen naleven van de anderhalve meter afstand in de wachtrij.
- Attendeer stembureauleden, tellers en andere vrijwilligers ruim voor de aanvang van de verkiezingen op de gezondheidscheck. Het moet voor de vrijwilligers volledig duidelijk zijn dat als één van de vragen van de gezondheidscheck met ja wordt beantwoord, men thuis moet blijven en niet kan komen werken.
- Neem bij aanvang van de dienst de gezondheidscheck af bij de stembureauleden, tellers en andere vrijwilligers. Indien één van de vragen van de gezondheidscheck met ja wordt beantwoord, dient men direct naar huis te gaan en kan men niet komen werken.
- Als iemand gedurende de dag klachten ontwikkelt, zoals verkoudheid, loopneus, niezen, keelpijn, hoesten, benauwdheid, verhoging of koorts en/of plotseling verlies van reuk of smaak, dan moet die persoon direct naar huis.
- Indien BZK kiezers die één of meerdere vragen van de gezondheidscheck wel met ja beantwoordt, toch de mogelijkheid wil bieden om zelf te stemmen, adviseert het RIVM hiervoor aparte stembureaus in te richten. Deze stembureaus zijn dan enkel voor kiezers die niet voldoen aan de gezondheidscheck en geen machtiging willen afgeven. De nadruk moet echter liggen op de maatregel dat personen die één of meerdere vragen van de gezondheidscheck met ja beantwoorden thuis blijven en iemand anders machtigen om te stemmen.

Aanvullend op de maatregelen voor reguliere stembureaus gelden hiervoor de volgende adviezen:

- Stembureauleden die behoren tot de risicogroepen (<https://lci.rivm.nl/richtlijnen/covid-19#risicogroepen>) worden niet ingezet als vrijwilliger in deze stembureaus.
- Stembureauleden dragen een chirurgisch mondneusmasker type IIR. Indien een kiezer geassisteerd moet worden tijdens het stemmen worden ook wegwerphandschoenen, spatbril en halterschort gedragen.
- Kiezers *moeten* bij aankomst én vertrek hun handen desinfecteren met een toegelaten handdesinfectiemiddel.
- Maak de potloden, de stemhokjes en eventuele andere handcontactpunten die kiezers aanraken (deurklinken etc.)

na elke kiezer schoon. Deze kunnen worden schoongemaakt met warm water en allesreiniger, of kant-en-klare reinigingsdoekjes. Het is van belang dat er voor elk oppervlak een nieuw doekje wordt gebruikt. Tijdens het schoonmaken wordt het dragen van wegwerphandschoenen geadviseerd. Regelmatig wisselen van handschoenen en tussentijdse handhygiëne zijn aangewezen. Zie voor schoonmaakinstructies ook de algemene hygiënerichtlijn (<https://www.rivm.nl/hygienerichtlijnen/algemeen>).

- De kiezer krijgt bij het betreden van het stembureau een chirurgisch mondneusmasker type II en het is vereist deze tijdens het stemmen te dragen.
- De mondneusmaskers worden aangeleverd door het stembureau, zodat men weet dat deze van afdoende kwaliteit zijn.
- Tellers moeten wegwerphandschoenen te dragen. Hiermee voorkom je waarschijnlijk dat de medewerker aan zijn of haar gezicht komt. Dus niet gezicht, eten, mobiel etc. aanraken wanneer men handschoenen draagt. Regelmatig wisselen van handschoenen en tussentijdse handhygiëne zijn aangewezen. Bij beschadiging van de handschoenen gelijk nieuwe aantrekken.
- De wegwerphandschoenen worden aangeleverd door het stembureau.

5. Ventilatie

Bestaande adviezen:

- Ventileer in ieder geval volgens de eisen van het Bouwbesluit die van toepassing zijn op het gebouw (bestaand of nieuwbouw) en de gebruiksfunctie. Met ventileren wordt zowel het afvoeren van vuile lucht als het aanvoeren van verse buitenlucht bedoeld.
- Bij twijfel of het aanwezige ventilatiesysteem aan het Bouwbesluit voldoet: win advies in van een onafhankelijk expert over het ventilatiesysteem en met name ook het gebruik hiervan.
- Indien er twijfel bestaat of een (ouder) gebouw voldoet aan de eisen van het Bouwbesluit of van functie is veranderd: overleg met een expert over de mogelijkheden om toch aan de eisen te voldoen. Hierbij kan worden beoordeeld of mogelijkheden tot natuurlijke ventilatie of het plaatsen van rooster boven aanwezige ramen een alternatief kunnen bieden.
- Lucht regelmatig gedurende 10 tot 15 minuten door ramen en deuren tegen elkaar open te zetten
- Aanpassingen van mechanische ventilatiesystemen zijn niet nodig.
- Volg de onderhoudsinstructies van het mechanische ventilatiesysteem om een goede werking te waarborgen.

Specifieke COVID-19-adviezen:

- Vermijd recirculatie binnen één gemeenschappelijke ruimte waar meerdere personen gedurende langere tijd bij elkaar zijn. Het gaat hier dus niet om recirculatie van lucht tussen verschillende ruimtes.
- Vermijd het ontstaan van luchtstromen door mobiele (zwenk)ventilatoren en airco's in gemeenschappelijke ruimtes. Indien er geen andere mogelijkheid is tot verkoeling, zorg er dan voor dat er geen luchtstroom van persoon naar persoon gaat. Zie hiervoor ook het advies in het Nationaal Hitteplan: <https://www.rivm.nl/hitte/vragen-en-antwoorden-hitte-covid-19>
- U kunt hier meer lezen over ventilatie en het nieuwe coronavirus: <https://lci.rivm.nl/ventilatie-en-covid-19>.

6. Risicogroepen

- Indien de beschreven adviezen strikt worden opgevolgd, wordt het niet noodzakelijk geacht om aanvullende maatregelen te nemen voor kiezers die behoren tot de risicogroepen. Het algemene advies voor mensen die tot een risicogroep behoren is om extra voorzichtig te zijn en de basisregels goed op te volgen. Een stringente naleving van de beschreven maatregelen in de stembureaus maakt het mogelijk voor kiezers die tot de risicogroepen behoren om veilig te komen stemmen. Kiezers die behoren tot de risicogroepen kan geadviseerd worden om op een rustig moment hun stem uit te brengen.
- Het RIVM heeft aanvullende adviezen voor stembureauleden en andere vrijwilligers/medewerkers die behoren tot één van de risicogroepen: <https://lci.rivm.nl/kwetsbare-medewerkers>

7. Kiezers met een fysieke beperking

- Verzoek kiezers die vanwege een fysieke beperking hulp nodig hebben bij het stemmen om zoveel mogelijk gebruik te maken van een ondersteuner uit eigen gezin en/of huishouden.
- Indien dit niet mogelijk is en het wenselijk is dat één van de stembureauleden hulp biedt, is afname van de gezondheidscheck vereist.
- Indien geen van de vragen met ja wordt beantwoord, zijn geen persoonlijke beschermingsmiddelen vereist.
  - Houd de ondersteuning, waarbij het niet mogelijk is om anderhalve meter afstand te houden, zo kort mogelijk.
- Indien één of meerdere van de vragen met ja wordt beantwoord, kan deze persoon niet stemmen in een regulier stembureau en moet de nadruk erop liggen iemand anders te machtigen, of dient de kiezer gebruik te maken van een speciaal stembureau voor kiezers die niet voldoen aan de gezondheidscheck. In dit geval dient de kiezer een chirurgisch mondneus-masker type II te dragen en dient het stembureau lid een chirurgisch mondneus-

masker type IIR, spatbril, wegwerphandschoenen en halterschort te dragen.

- Houd de ondersteuning, waarbij het niet mogelijk is om anderhalve meter afstand te houden, zo kort mogelijk.
- De beschermingsmiddelen worden aangeleverd door het stembureau.

8. Persoonlijke beschermingsmiddelen niet nodig

Persoonlijke beschermingsmiddelen voor kiezers en stembureauleden/tellers zijn niet nodig op de reguliere stembureaus als:

- Iedereen de gezondheidscheck doorloopt en als op 1 of meer vragen 'JA' het antwoord is thuisblijft en een ander machtigt om te stemmen, of naar een daartoe ingericht stembureau gaat;
- En iedereen zich aan de verdere maatregelen houdt.

Het dragen van bijvoorbeeld een mondneusmasker, schort of wegwerphandschoenen wordt niet geadviseerd. Dat kan vanwege de adviezen om al bij milde klachten thuis te blijven, om anderhalve meter afstand te houden, geen handen te schudden en vaak de handen met water en zeep te wassen. Deze adviezen blijven belangrijk en voorkomen verspreiding.

Uitzondering:

Stembureauleden die stempas en/of identiteitsbewijs controleren:

- Stembureauleden die de stempas, kiezerspas machtigingsformulier en/of identiteitsbewijs controleren van de kiezers wordt geadviseerd wegwerphandschoenen te dragen. Hiermee voorkom je waarschijnlijk dat de medewerker aan zijn of haar gezicht komt. Dus niet gezicht, eten, mobiel etc. aanraken wanneer men handschoenen draagt. Regelmatig wisselen van handschoenen en tussentijdse handhygiëne zijn aangewezen. Bij beschadiging van de handschoenen gelijk nieuwe aantrekken.
  - De wegwerphandschoenen worden aangeleverd door het stembureau.